

‘Wat je ook doet, ga NIET met

Het Romani-woord dat de Sinti gebruiken als ze het over de Holocaust hebben, is Porajmos: de verslinding. Een prachtig beeldend equivalent, want net als Joden werden de Roma en Sinti massaal opgepakt door de nazi's en gedeporteerd naar Auschwitz.

Zoni Weisz (1937) is een van de mensen die niet is verslonden. De toen zevenjarige Zoni was net uit logeren bij zijn tante Moezla en haar kinderen, toen zijn ouders, zusjes en babybroertje tijdens de beruchte ‘zigeuner-razzia’ van 16 mei 1944 uit hun huis in Zutphen werden gehaald. Zij werden na drie dagen in de strafbarak van Westerbork op 19 mei 1944 met het zogenaamde ‘zigeunertransport’ (245 Sinti en Roma) gedeporteerd naar Auschwitz. Slechts 31 mensen van die groep kwamen terug, niemand van Zoni's gezin overleefde het concentratiekamp. Wat betekent het voor deze Sinti-overlevende van de Holocaust om al 75 jaar te leven met oorlog?

‘Het is er altijd. Daar kun je gewoon niet omheen. Altijd als ik een vrouw met lang, zwart haar op straat zag lopen, zeker als er kinderen bij liepen, dan dacht ik: “Daar is mijn moeder.” Het gemis en het verdriet draag je je hele leven met je mee. Dat is bekend bij dat soort trauma's: Hij praat alsof het een ander betreft. Zijn vrouw Elly, vanaf de bank: ‘En bij de leukste dingen, de geboortes van de kinderen en kleinkinderen, dan komt het bij hem naar boven.’ Weisz: ‘Ja, juist op zo'n moment. Zo gaat dat. Nu ben ik van mijn verhaal af, El.’ ‘Sorry.’

Een smaakvol ingericht, ruim appartement in het Brabantse Uden. Kunst aan de muur, een gitaar in de hoek

die trein mee'

Bron: Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Herdenking van het Zigeunertransport van 1944, Kamp Westerbork 19 juli 2019.

en in de hal foto's van hun kinderen Sander en Elvira en hun kleinkinderen. De twee bewoners – Zoni en zijn vrouw Elly Weisz – ogen jaren jonger dan de respectievelijk 82 en 78 jaren die ze tellen. Hartelijk leiden ze het bezoek rond, de appeltaart staat klaar. Elly gaat discreet in een hoekje van de woonkamer zitten en vult hem soms aan. 'Er waren periodes dat de oorlog wat minder speelde in het leven, met name als ik heel druk was met mijn vak als bloemist en veel op reis was', vertelt Weisz. 'Ik was heel succesvol in mijn professionele leven, won talloze prijzen voor het ontwerpen van bloemstukken,

Larissa Pans

Journalist, historicus en debatleider. Zij schrijft o.a. voor NRC, Trouw en WO2 Onderzoek Uitgelicht

Foto: Merlijn Doornik

vertegenwoordigde in de Verenigde Staten de Nederlandse bloemenindustrie en heb voor het Koninklijk Huis vele bloemarrangementen gemaakt. Dat is natuurlijk ook het idee hè, hard werken om te vergeten.'

Ontsnapt aan deportatie

Weisz is kind van Sinti-ouders, met Duits, Italiaans en Litouws bloed en vanuit moederskant ook een deel *gadjo* (niet-Sinto). Hij groeit op als een traditionele Sinti, levend in een woonwagen, trekkend van plek naar plek. Een gelukkige tijd. 'Mijn kindertijd is een stille wereld van onverharde paden en natuur.' Zijn vader repareert violen, verhuurt zich soms als arbeider en verdient ook weleens de kost met handeltjes. Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, gaat het gewone leven eerst nog door. Weisz' ouders kunnen nauwelijks lezen en schrijven, de plakkaat van de nazi's kunnen ze niet lezen. Al horen

'Er waren periodes dat de oorlog wat minder speelde in het leven, met name als ik heel druk was.'

ze wel geruchten over agenten die woonwagenkampen ontruimen en die iedereen in een werkkamp stoppen. Door in een 'gewoon' huis in Zutphen te trekken, hopen ze op te gaan in de massa. Dat blijkt ijdele hoop.

Nog eenmaal zal Zoni zijn ouders, zusjes en broertje zien. Zij zitten al in de trein vanuit Westerbork, die zal gaan 'richting het oosten'. Zoni zal zich ook bij die trein moeten voegen, samen met zijn tante Moezla en haar zes kinderen. Na de razzia van 16 mei 1944 hebben zij zich aangegeven bij Nederlandse agenten. Een van hen zit in het verzet. Bij station Assen maakt de veewagon naar Auschwitz met daarin de opgepakte 'zigeuners' speciaal een tussenstop voor de zeven extra passagiers. Wat volgt is een scène die als hij in een film zou zitten, zou worden afgekeurd als 'te onwaarschijnlijk'.

In de verte zien we de trein uit Westerbork aankomen. De zwarte locomotief trekt puffend een lange rij veewagens achter zich aan. De aardige agent buigt zich op dat

moment naar ons toe. Zijn collega's zijn even afgeleid door de komst van de trein. Zijn blik is intens. We moeten goed naar hem luisteren, zegt hij. 'Als ik mijn pet afdoe, moeten jullie rennen voor je leven. Wat je ook doet, ga niet met die trein mee.' Dan keert hij zich weer om, alsof er niets aan de hand is. Uit een van de kleine, betraliede raampjes in een veewagen hangt een lichtblauwe stof. Die kleur herken ik uit duizenden: het is het mooie jasje van mijn zusje Rakli. (...) Ik zou zweren dat ik achter de tralies van de wagon in een flits mijn moeder zie. Maar is ze kaalgeschoren? Ik zie ineens ook mijn vader, die mijn naam roept.

Dan komt toevallig aan de andere kant van het perron een reguliere trein van de NS binnenrijden, er is chaos op het perron. De agent zet zijn pet af en Zoni rent met zijn tante en haar kinderen de passagierstrein in.

Ik kijk om en hoor mijn vader schreeuwen: 'Moezla, Moezla, pas goed op mijn jongen!'

Het is ze gelukt om razendsnel in een coupé van de passagierstrein te springen, die optrekt en verder rijdt. De treinen passeren elkaar, de trein naar Auschwitz rijdt de andere kant op.

In een flits zie ik het gezicht van mijn vader, nog steeds vanachter het raam. Zijn knokkels omvatten de tralies.

(Uit: Zoni. De vergeten Holocaust. Mijn leven als Sinto, ondernemer en overlevende – Zoni Weisz, p. 54-55)

Hebt u - zoals veel Holocaustoverlevenden - geworsteld met schuldgevoelens, 'Waarom ben ik blijven leven en de anderen niet'?

'Ja. Toen ik ze voor het laatst zag in die trein, wilde ik het liefst naar ze toe. Mijn ouders, zusjes en broertje waren mijn houvast, alles wat voor mij belangrijk was. Toch ben ik niet die trein in gegaan. Gek genoeg voelde ik daarna ook meteen: ik zie ze nooit meer terug. Ik vond lange tijd dat ik tóch in hun trein had moeten stappen en op de moeilijkste momenten bij ze had moeten zijn.'

Zoni Weisz heet ook Johannes. Bij zijn geboorte gaven zijn ouders hem twee namen, en – dat is bijzonder – zijn vader geeft zijn oudste zoon aan bij de burgerlijke stand in Den Haag. Hij heeft vanaf dan ook de Nederlandse identiteit. Als Johannes en wonend bij zijn Nederlandse opa en oma kan hij na mei 1944 relatief veilig de oorlog doorkomen, maar als Zoni (wat 'het geschenk van God' betekent in het Romani) zal hij lange tijd een ondergronds bestaan leiden. 'In mijn professionele leven ben ik altijd Johan Weisz geweest. Maar Zoni is mijn identiteit. Het is de naam die mijn vader en moeder mij

gegeven hebben.'

Een vergeten Holocaust

De man die is voortgekomen uit een volk dat als motto had 'muziek is onze taal', en waarvan velen niet kunnen lezen en schrijven, die Sinti-jongen schreef in 2016 een boek. Zijn biografie *Zoni. De vergeten Holocaust* leest als de geschiedenis van een selfmade man, met altijd de

bitterzoete ondertoon van het grote verlies. 'Het is heel bijzonder dat ik een boek heb geschreven. Ik vond dat het moest gebeuren. Niemand anders kon het meer doen. Het leed van de Roma en Sinti is altijd ondergesneeuwd geweest, het is een vergeten Holocaust. Ik wil dat men weet wat er met ons gebeurd is. Dáárom wilde ik dit boek schrijven, daarom heb ik een rede gehouden voor de Bundestag en voor de Verenigde Naties, heb ik gesproken in Auschwitz en Westerbork. Ik heb gestreden voor een monument in Berlijn voor de slachtoffers van de *Porajmos*.' Pas in 2012 zal dit monument er komen, dankzij Weisz' inspanningen én dankzij Angela Merkels doortastendheid.

Wereldwijd lopen de schattingen van omgekomen Roma en Sinti uiteen tussen de 220.000 en 1,5 miljoen mensen, omdat deze groep niet goed geregistreerd stond, en zelfs in Auschwitz naar de gaskamers is gestuurd zonder eerst op een administratielijst te zijn gezet. Mondjesmaat hoorde Weisz over het lot van zijn familie. 'Er kwam een transport Hongaarse joden aan in Auschwitz, waarvoor plaats gemaakt moest worden in de barakken. In één nacht is het "Zigeunerlager" ontruimd en naar de gaskamers gestuurd. Daar zaten waarschijnlijk mijn moeder, zusjes en broertje bij. Ik heb nooit een

Bron: Li Muzi Xinhua/Eyewire/HH

Zoni Weisz spreekt de Verenigde Naties toe, 27 januari 2016.

‘Je wil je kinderen en kleinkinderen beschermen tegen het leed. Maar ik heb het toch doorgegeven, onmiskenbaar.’

officieel bericht ontvangen van hun dood. Mijn vader is later omgekomen door een bomscherp in zijn nek tijdens dwangarbeid bij Mittelbau-Dora. Weet je waar medegevangenen het bloeden mee probeerden te stoppen? Met kranten. Dat lukte natuurlijk niet.’

Herinneringen

In Amsterdam ontmoet hij Elly, zijn vrouw. ‘Zij is mijn redding, zij begrijpt mij. Toen ik Elly voor het eerst zag, zei ik spontaan dat ik Zoni heette, niet Johan.’ Ze trouwen, krijgen twee kinderen, hij neemt een mooie bloemenzaak in Amsterdam over en stampt een flitsende carrière als bloemist en ontwerper uit de grond. Aan het verleden wil Weisz liever niet meer denken.

Mijn brein, zo beslis ik op een dag, is een kast met daarin een heleboel deurtjes. Achter sommige deurtjes zitten leuke

dingen, achter andere kommer en kwel. Met die laatste ben ik uiterst voorzichtig. Slechts eens per jaar, op haar verjaardag, open ik bijvoorbeeld het vakje met de herinnering aan mijn moeder. Is de 16de november afgelopen, dan sluit ik het deurtje weer snel – poppetje gezien, kastje weer dicht.

‘Natuurlijk werkte dit toch niet. Vooral bij onverwachte momenten, als ik iemand zag lopen die leek op mijn moeder of op mijn zusjes, dan kwam het er toch uit.’ Rond zijn dertigste, bij de geboorte van zijn eerste kind Sander, krijgt Weisz vreselijke nachtmerries. Hij ziet zichzelf lopen op een besneeuwde vlakte in lompen, zijn pasgeboren zoontje bij zich, hij kan niet meer en zal zijn zoontje laten vallen. ‘Ik had een diepe angst om alles wat ik had te verliezen.’ Hard werken dan maar weer. Als hij midden vijftig is, steekt naast de nachtmerries ‘een diepe droefheid’ de kop op. Weisz besluit in therapie te gaan bij de Joodse psycholoog Caspar Mengelberg, die gespecialiseerd is in Holocaustoverlevenden. ‘Die heeft me enorm geholpen door me mijn verhaal te laten vertellen. Een buitengewoon goede psycholoog, die heel precies naar me luisterde. Ik vertelde aan die man dingen die ik aan niemand anders vertelde.’

Werkt het inderdaad helend, om diepste gedachten en gevoelens uit te spreken?

‘Absoluut. Het is belangrijk geweest voor mijn ontwikkeling. Als je elke morgen doodmoe wakker wordt vanwege de nachtmerries, weet je dat je hulp moet zoeken. Ik was een half jaar bij hem in therapie. Dat was genoeg, het was kort maar hevig. Er deed zich iets heel vreemds voor. Als ik aan mijn vader dacht, zag ik altijd een jonge, sterke man voor me. Na een gesprek met Caspar kreeg ik een droom en was mijn vader in één nacht oud geworden. Dat was een rare gewaarwording, maar helend voor mij. Ik ben Caspar heel dankbaar voor zijn hulp.’

‘Je wil je kinderen en kleinkinderen beschermen tegen het leed. Maar ik heb het toch doorgegeven, onmiskenbaar. Op 4 mei sta ik altijd met mijn familie en vrienden bij het Zigeunermonument op het Museumplein. Dan voel ik een geweldig gevoel van verbondenheid.’ Laatst kwam zijn kleindochter van 23 bij hem. ‘Ze is heel druk bezig met wat er is gebeurd met haar familie in de oorlog. Ze zei: “Ik wil zo graag op de herdenking in Westerbork ook wat zeggen”, en ze heeft daar een prachtige speech gehouden. Het was zó mooi, dat de gemeente Zutphen haar en mij meteen heeft gevraagd om volgend jaar te komen spreken. We staan daar bij de komende Dodenherdenking als duo.’